

Zahnitko, Anatolij Panasovyč; Myronova, Halyna

Синтаксис словосполучення та простого речення. Типологія синтаксичних зв'язків

In: Zahnitko, Anatolij Panasovyč; Myronova, Halyna. *Синтаксис української мови : теоретико-прикладний аспект*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013, pp. 13-19

ISBN 978-80-210-6350-1; ISBN 978-80-210-6353-2 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128794>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

СИНТАКСИС СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ТА ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ. ТИПОЛОГІЯ СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

1. Види підрядного зв'язку в словосполученні

У словосполученні реалізується підрядний прислівний синтаксичний зв'язок. Йому притаманні такі синтаксичні форми: **узгодження, кореляція, керування та прилягання.**

1.1. Узгодженням

є така синтаксична форма підрядного прислівного синтаксичного зв'язку, за якої залежне слово узгоджується в усіх можливих формах з головним: *красиве місто* (залежне слово *красиве* узгоджується з головним *місто* у формах роду (середній), числа (однина), відмінка (називний)).

За повнотою узгодження поділяється на **повне** та **неповне**.

У **повному узгодженні** наявне узгодження у всіх можливих формах (*тепла осінь* (залежне слово *тепла* узгоджується з головним *осінь* у формах роду (жіночий), числа (однина), відмінка (називний)).

Неповне узгодження наявне в тому разі, коли залежне слово не узгоджується з головним в одній або більше форм: *нові кімнати* (відсутнє узгодження в роді).

У формально-граматичному та смісловому планах слід розрізняти:

формально-граматичне, смислове, умовно-граматичне й асоціативне узгодження.

Формально-граматичним називається таке узгодження, за якого залежне слово повторює форми головного без урахування семантики останнього: *свіжий хліб, дерев'яна шафа, тепле море*.

Смислове узгодження ґрунтується на узгодженні залежного слова з головним тільки за семантикою, пор.: *сільський листоноша / сільська листоноша, круглий сирота / кругла сирота*, узгодження залежних слів у формах роду ґрунтується не на формальному, а на смислово-критерії.

Особливістю **умовно-граматичного** узгодження є умовне набуття граматичних значень роду, числа і відмінка елементами на зразок “*ура*”, “*кра*”, “*кру-кру*” за їхньої часткової субстантивності. Активною в цьому разі виявляється форма середнього роду: *твоє журливе “кру”, тривожне “кра”* тощо.

Асоціативним узгодження постає тоді, коли залежне слово узгоджується з головним, яке не називається: *свіжа кольрабі* (за морфологічною диференціацією слово *кольрабі* (назва неістоти) повинно бути середнього роду, але від впливом родового слова *капуста* воно набуло значення жіночого роду; саме з формою граматичного роду слова *капуста* й узгоджується форма граматичного роду залежного слова *свіжа*).

1.2. Кореляція

є такою синтаксичною формою підрядного прислівного синтаксичного зв’язку, що реалізується між двома повнозначними словами однієї частини мови та за якої залежне слово корелює з головним у всіх можливих граматичних формах: *народ-творець, студент-відмінник* (обидва слова є іменниками, їм притаманні тотожні граматичні форми роду (чоловічий), числа (однина) і відмінка (називний)).

За своїм виявом **кореляція** поділяється на **повну й неповну**.

У **повній кореляції** наявне співвідношення у всіх можливих формах (*льотчик-космонавт*) (залежне слово *космонавт* корелює з головним *льотчик* у формах роду (чоловічий), числа (однина), відмінка (називний)).

Неповна кореляція постає в тому разі, коли залежне слово не узгоджується з головним в одній або більше форм: *дівчина-агроном* (відсутнє узгодження в роді).

1.3. Керуванням

є така синтаксична форма підрядного прислівного синтаксичного зв’язку, за якої залежне слово набуває тієї граматичної форми, якої від нього вимагає головне слово: *читати книгу, підійти до батька*.

За своїм потенціалом керування поділяється на **сильне, напівсильне і слабе**.

Сильним виступає таке керування, що реалізується в тому випадку, коли головне слово виражене:

а) перехідним дієсловом: *пізнати істину, прочитати лекцію*;

б) віддієслівним іменником, який утворений від перехідного дієслова: *вишивання рушника, читання книги*;

в) префіксальним дієсловом, префікс якого вимагає наявності в постпозиції такого самого прийменника: *наступити на рушник, відійти від батька*;

г) префіксальним дієсловом, префікс якого вимагає наявності в постпозиції певного прийменника: *перескочити через перелаз, перейти через дорогу*;

г) предикативним прикметником на зразок *гідний, спроможний*: *гідний подиву, спроможний на перемогу* та ін.

Напівсильним є таке керування, за якого залежне слово реалізує адресатну семантику та його вияв опосередкований наявністю сильнокерованого елемента: *подарувати дитині іграшку, розповідати казку учням*.

Слабким виступає керування в тому разі, коли залежне слово реалізує інструментальну семантику та його вияв опосередкований наявністю сильнокерованого елемента: *збирати урожай комбайном, вишивати рушник голкою*.

У керуванні залежне слово може змінювати й не змінювати свою граматичну форму.

За цією особливістю розрізняють **варіативне** та **неваріативне керування**, пор.: *зустріти колегу* (неваріативне) і *випити води / воду, вивчити вірш / вірша* (варіативне).

За специфікою реалізації синтаксичної позиції залежного компонента керування поділяється на **пряме й опосередковане**.

Прямим є керування в тому разі, коли залежне слово підпорядковане головному безпосередньо: *відвідувати заняття, переглянути конспект*.

В **опосередкованому** керуванні залежне слово приєднується до головного за допомогою прийменника: *зачекати на гостя, поглянути на поле*.

Керована форма обов'язково зберігає предметну (субстанційну) семантику: *орати землю, привітатися з батьком*. Якщо форма втрачає субстанційну семантику, то вона є прилеглою: *зошит (чий?) учня, квіти (які?) в росі*. На рівні членів речення такі прилеглі форми слід кваліфікувати як означення, а прилеглі форми зразка *відпочивати на березі, зайти до хати* – як обставини.

1.4. Прилягання

– така синтаксична форма підрядного прислівного синтаксичного зв'язку, за якої залежне слово прилягає до головного слова за своїм змістом: *швидко відповідати, слухати вечорами*.

За морфологічними особливостями прилягання поділяється на **власне-прилягання** та **відмінкове** прилягання.

У **власне-приляганні** залежне слово виражається формами інфінітива, прислівника і дієприслівника: *бажання вчитися, обережно відступати, стрільба лежачи.*

До **відмінкового прилягання** належать різні вияви поєднання відмінкових або прийменниково-відмінкових форм у вторинних функціях – атрибутивній або обставинній: *учитель (який?) школи, шафа (яка?) для книжок і розташуватися (де?) в лісі, зустрітися (де?) біля театру.*

В атрибутивній функції можлива заміна неспеціалізованої відмінкової чи прийменниково-відмінкової форми спеціалізованою прикметниковою, пор.: *учитель школи → шкільний учитель, шафа для книжок → книжкова шафа,*

а за обставинної функції – спеціалізованим прислівником: *розташуватися в лісі → розташуватися тут / там, зустрітися біля театру → зустрітися тут / там.*

2. Види синтаксичного зв'язку в реченні

2.1. Предикативний зв'язок

У реченні основним синтаксичним зв'язком виступає **предикативний**: *Хлопчик слухає музику.*

В українському синтаксисі предикативний зв'язок реалізується в простому реченні (між підметом і присудком) і в складному реченні, коли одна із частин заповнює синтаксичну позицію підмета щодо іншої: *Хто мужність має і відвагу, нехай підійде сюди (А.Яна) = Хто мужність має і відвагу (хто?) → нехай підійде сюди.* Предикативний зв'язок у складному реченні наявний також у кожній із предикативних частин: *І поки буде світ стояти, вічно земля батьків стрічатиме зорю...* (К. Герасименко)

Предикативний синтаксичний зв'язок реалізується в трьох синтаксичних формах:

а) **координації**: *Художник малює картину;*

б) **співположенні** – дві граматично однакові форми виявляють свій синтаксичний статус внаслідок синтаксичних позицій у реченні: *Жити – завжди радуватися новому;*

в) **взаємовияві** – словоформа реалізує свою синтаксичну функцію внаслідок зайнятої синтаксичної позиції: *Машина – стоп / Комп'ютер – трісь; Зайчик стриб у гречку; Я – за співпрацю.*

Визначальною й регулярно формою предикативного зв'язку є координація, за якої форми підмета та присудка взаємозумовлюються.

Окремої уваги вимагають випадки типу *Дитинко, підійди до мене. Не плач, козаче; Ой не шуми, луже...*, де форми кличного відмінка (вокатива) *дитинко, козаче, луже* реалізують функцію потенційного суб'єкта та корелюють із формою 2-ої особи однини наказового способу дієслова. Вони можуть кваліфікуватися як підмет. У цьому разі між підметом і присудком реалізується особлива форма предикативного синтаксичного зв'язку – **співвідношення**.

УВАГА! У реченні реалізуються усі різновиди **підрядного прислівного зв'язку**, котрі наявні в словосполученні: **узгодження, кореляція, керування, прилягання**.

Крім цього, підрядний прислівний синтаксичний зв'язок може поставати і в межах складного речення, де залежним компонентом виступає окрема предикативна частина: *Ніхто не знав (чого?), → чому в таку пізню осінь раптом зацвіли тюльпани*.

У простому реченні реалізуються також *детермінантний, дуплексивний, напівпредикативний, сурядний, опосередкований, модальний та інтродуктивний* синтаксичні зв'язки.

2.2. Детермінантний зв'язок

Специфіка *детермінантного* зв'язку виявляється в тому, що окремий компонент речення (здебільшого окреслює окрему ситуацію) пов'язується з предикативною основою речення як цілісністю: *У музеї учням розповіли про славне минуле рідного краю*.

Детермінантний синтаксичний зв'язок реалізується і в межах складного речення, зокрема складнопідрядного, в рамках якого підрядна предикативна частина прилягає до головної за змістом: *Якщо ти покликаний літати*, (за якої умови?) → *то не бійся висоти*.

2.3. Дуплексивний зв'язок

Дуплексивний зв'язок (подвійний) виявляється у двобічній залежності реченнєвого компонента за власними лініями взаємодії з підметом і присудком: *Дівчина прибігла стривожена*. Про неможливість кваліфікації цього елемента як означення засвідчує наявність його власної варіативності, пор.: *Дівчина прибігла стривожена і Дівчина прибігла стривоженою*.

2.4. Напівпредикативний зв'язок

– різновид синтаксичного зв'язку, особливістю якого є включення в речення конструкції з власним опорним компонентом: *Гори, вкриті снігом, виднілися на горизонті*.

2.5. Сурядний зв'язок

Своєрідним виступає *сурядний* синтаксичний зв'язок, яким поєднуються структурно автономні компоненти: *Під час екскурсії до лісу учні збирали до гербарію осінні квіти, листя і кору дерев, голки сосни і ялинки.*

На рівні складного речення сурядним зв'язком поєднуються окремі предикативні частини: *На вулиці сонячно і тепло на душі.*

2.6. Опосередкований зв'язок

Специфіка *опосередкованого* синтаксичного зв'язку виявляється в тому, що за його допомогою в реченні уточнюється певна інформація. Цією формою синтаксичного зв'язку компоненти включаються в речення опосередковано – через наявність окремого елемента, що займає відповідну синтаксичну позицію: *У лісі, біля старенького клена, у самому видолинку б'є дзвінке джерело.* В цьому реченні наявні два опосередковані елементи *біля старенького клена, у самому видолинку*. Послідовність опосередкування є підставою для розмежування опосередкування першого ступеня (*біля старенького клена*), другого ступеня (*у самому видолинку*) тощо.

2.7. Модальний синтаксичний зв'язок

реалізується за включення в речення особливих модальних компонентів на зразок *звичайно, безперечно, поза всяким сумнівом: Звичайно, сьогодні треба добре зважувати кожне слово, виголошене перед народом.*

2.8. Інтродуктивний синтаксичний

Інтродуктивний синтаксичний зв'язок – зв'язок, за допомогою якого в речення включається інший інформаційний план: *Тарас Шевченко (Кобзар першим підняв українську мову на весь голос її звучання) належить до геніальних постатей української культури.*

2.9. Недиференційований зв'язок

У межах складного речення реалізуються також **недиференційований** синтаксичний зв'язок. Особливістю **недиференційованого** зв'язку є поєднання двох предикативних частин, що перебувають і в сурядних і в підрядних відношеннях одночасно: *У книгарні багато цікавих книг – я не вибрав жодної = У книгарні багато цікавих книг, але я не вибрав жодної (сурядні) → Хоч у книгарні багато цікавих книг, я не вибрав жодної (підрядні) → Хоч у книгарні багато цікавих книг, але я не вибрав жодної.*

Недиференційований зв'язок протиставлений **диференційованому** в складному реченні. Диференційований зв'язок у складному реченні виявляється у **сурядному** (*І потім*

чуть веселі ріки, а озера кругом гаями поростуть, веселим птаством оживуть (Т. Шевченко)) та **підрядному** (*В природі ніч існує для того, щоб у тиші росло усяке зілля і відпочивала людина* (М. Стельмах)) **різновидах**.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання I

З поданих речень вичленувати можливі словосполучення та вказати тип підрядного прислівного синтаксичного зв'язку.

Вони кокетливо посміхаються до сонця, а вітер схоплюється у мене над головою (Г.Косинка). Вона йшла поруч і не вгавала мені дякувати (В.Підмогильний). Черниш уже не бачив нічого, окрім протилежного берега, завихреного вогнями (О.Гончар). Велике поклонання матері – народити дитину, але найвеличніше – народити й виховати не вовка, а друга, не хижака, а брата (О. Довженко).

Завдання II

Визначити тип синтаксичного зв'язку між головними членами речення.

Сьогодні груша розцвіла рясна (М. Рильський). І сонна тиша сонним язиком шепоче саду сонну колискову (М. Вінграновський). В повітрі молодому далекий крик мандрівних журавлів вже розітнувсь (Б. Грінченко). А жінка – ранній птах: ще сонце у колісці, а вона на ногах (М.Стельмах). Любить свій край – це значить все любити, у чім його святе ім'я живе (В.Сосюра).

Завдання III

Виділити внутрішньореченнєві зв'язки та вказати їхні типи.

Справжній митець увіходить у мистецтво не потихеньку, не пролазить у шпарку, прикриваючись вигаданим прізвиськом, а йде сміливо, відверто, через головний вхід (П. Загребельний). Здавалось, що він (барвінок – А.З., Г.М.) і зимою зеленіє, бо коли танули сніги, то на світ пробивалось його цупке, зелене листя, не змучене холодом, не скалічене морозом (Є.Гуцало). Переборюючи легкий страх у грудях, обережно ступаючи по принишклій землі, наближаєшся до першого-ліпшого соняшника, простягаєш руку, повертаєш його білде обличчя до свого — і вражено й трохи безпорадно відповідаєш усмішкою на потемнілу, на пригаслу усмішку соняшника (Є. Гуцало).